

Anna Skórska

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

KONWERGENCJA CZY DYWERGENCJA STRUKTUR ZATRUDNIENIA W POLSCE I UE-15?

Wprowadzenie

Proces konwergencji gospodarczej może być definiowany i rozpatrywany z różnych punktów widzenia. Przyjmując za jedno z istotnych wyjaśnień konwergencji krajów członkowskich Unii Europejskiej proces transformacji strukturalnej, w wyniku której przenoszone są zasoby z sektorów mniej produktywnych do tych charakteryzujących się wysoką produktywnością, ważnym jego potwierdzeniem są zmiany struktur zatrudnienia w układzie trójsektorowym. Mając bowiem świadomość, że zmiany struktury gospodarki znajdują bezpośrednie odzwierciedlenie w strukturze zatrudnienia, udział pracujących w poszczególnych sektorach i sekcjach pozwala na potwierdzenie lub negację tezy o konwergencji.

Dysproporcje występujące pomiędzy Polską a UE-15 oraz dążenie do niwelowania luki cywilizacyjnej występującej w tym obszarze pozwoliło na sformułowanie celu artykułu, którym jest przedstawienie zmian struktury zatrudnienia w Polsce i UE-15 w latach 1996-2011 w poszczególnych sektorach i sekcjach oraz próba odpowiedzi na pytanie, czy w analizowanym okresie dystans dzielący Polskę od UE-15 zmniejszył się, szczególnie w odniesieniu do nowoczesnych usług i przemysłów zaliczanych do kategorii high-tech?

1. Konwergencja – rodzaje, determinanty

Dyskusje o konwergencji lub dywergencji, szczególnie w warunkach postępującej globalizacji, wskazują na wielość podejść do tego zagadnienia oraz możliwości interpretacji obserwowanych zjawisk i procesów.

Konwergencja gospodarcza może być rozpatrywana w dwóch podstawowych aspektach. W pierwszym rozumiana jest jako zbieżność ścieżek wzrostu do stanu równowagi, natomiast w drugim jako proces stopniowego upodobnia-

nia się gospodarek, związany z relatywnie szybszym rozwojem krajów (regionów) biedniejszych, o niższym poziomie rozwoju w stosunku do krajów (regionów) bogatszych, w wyniku którego następuje zmniejszenie dystansu między nimi. Dywergencja z kolei odnosi się do odwrotnego kierunku zmian, powodując zwiększanie się różnic i dysproporcji pomiędzy krajami (regionami). Niezależnie od przyjętego zakresu przestrzennego, celem większości prowadzonych badań w tym obszarze problemowym jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy proces konwergencji zachodzi, a jeśli tak, to z jaką szybkością.

W literaturze wyróżnia się wiele definicji oraz typów konwergencji ekonomicznej, znajdujących swoje źródła w dwóch głównych koncepcjach: konwergencji sigma i beta¹.

1. Zbieżność typu sigma – σ występuje, gdy dyspersja poziomu dochodów na mieszkańca – PKB per capita (lub innego wskaźnika – produktywności, poziomu życia) między regionami lub krajami zmniejsza się w czasie. Najczęściej mierzona jest odchyleniem standardowym (czy wariancją) lub współczynnikiem zmienności.

2. Zbieżność typu beta – β odnosi się do zależności między średnią stopą wzrostu dochodu per capita a początkowym poziomem dochodu. Występuje, gdy gospodarki o niższym poziomie rozwoju wykazują wyższe tempo wzrostu w porównaniu z gospodarkami bardziej rozwiniętymi.

Konwergencja beta występuje w literaturze w dwóch wariantach: konwergencji bezwarunkowej (absolutnej) oraz warunkowej. Pierwsza z nich zakłada, że kraje lub regiony biedniejsze rozwijają się szybciej niż bogate, niezależnie od warunków początkowych poziomu rozwoju, przy czym wzrost ich realnego PKB na mieszkańca jest tym większy, im niższy jest początkowy poziom PKB per capita. Dzięki temu nadrabiane są zapóźnienia rozwojowe. Z konwergencją warunkową mamy natomiast do czynienia wtedy, gdy procesy zbieżności dotyczą grup krajów lub regionów względnie jednorodnych. Następuje wówczas upodobnianie się krajów (regionów) o zbliżonych parametrach dochodowych czy strukturalnych (np. średni poziom wykształcenia, struktura dochodu).

Konwergencję można rozpatrywać w szerokim lub wąskim ujęciu. W pierwszym przypadku nawiązuje ona do problematyki tempa wzrostu gospodarczego i poziomu PKB p.c., sfery fiskalnej i monetarnej, strukturalnych zmian społeczno-gospodarczych (infrastruktury technicznej i ochrony środowiska, przemysłu i rol-

¹ Szerzej na ten temat m.in. w: R. Barro, X. Sala-i-Martin: *Convergence*. „Journal of Political Economy” 1992, Vol. 100, s. 223-251; A. de la Fuente: *Convergence across Countries and Regions: Theory and Empirics*. Discussion Paper 2465, CEPR 2000; A.M. Kutan, T.M. Yigit: *Nominal and Real Stochastic Convergence of Transition Economies*. „Journal of Comparative Economics” 2004, Vol. 32, s. 23-36; K. Malaga: *Konwergencja gospodarcza w krajach OECD w świetle zagregowanych modeli wzrostu*. AE, Poznań 2004, s. 17.

nictwa, rynku pracy, podziału dochodów ogólnych w społeczeństwie), znajdując się przez to w obszarze zainteresowań ekonomii rozwoju. W wąskim ujęciu konwergencja rozpatrywana jest w odniesieniu do modeli wzrostu gospodarczego. Dlatego wyjaśnianie na gruncie teoretycznym zbieżności wzrostu lub jego braku następuje na podstawie kształtowania się podstawowych agregatów makroekonomicznych modeli i polega na analizowaniu dynamiki zmian, np. zasobów kapitału fizycznego i kapitału ludzkiego, zasobów pracy, technologii, wiedzy².

Uwzględniając powyższe, próby wyjaśnienia procesu konwergencji pomiędzy państwami Unii Europejskiej odwołują się do czterech podstawowych kwestii³:

1. Konwergencji wynikającej z neoklasycznej teorii wzrostu gospodarczego, zgodnie z którą kraje biedniejsze charakteryzuje wyższa produktywność krańcowa kapitału (w związku ze słabszym początkowym wyposażeniem w ten czynnik produkcji) w porównaniu z krajami wysoko rozwiniętymi, dlatego rozwijają się one szybciej niż kraje bogate w kapitał⁴. Analogiczna sytuacja odnosi się do rozwoju kapitału ludzkiego i intelektualnego jako podstawowych źródeł długookresowego wzrostu PKB we współczesnym świecie.

2. Technological catch-up, opierającego się na modelach endogenicznych. W tym przypadku konwergencja wynika z nadrabiania zapóźnień technologicznych przez kraje słabiej rozwinięte, dla których import know-how, naśladownictwo i imitacje, są tańsze niż inwestycje w badania i prowadzenie własnej działalności innowacyjnej.

3. Zysków z handlu międzynarodowego wynikających z przyłączenia się krajów biedniejszych do wspólnego rynku, na którym wcześniej funkcjonowały kraje lepiej rozwinięte, bardziej zintegrowane gospodarczo.

4. Transformacji strukturalnej, w wyniku której przenoszone są zasoby z sektorów mniej produktywnych do tych charakteryzujących się wysoką produktywnością.

Odwołując się do ostatniego wyjaśnienia oraz z punktu widzenia podjętych rozważań istotne jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy występuje konwergencja struktur zatrudnienia Polski w stosunku do krajów Europy Zachodniej (UE-15), czy też odwrotnie – różnicowanie pogłębia się i ma miejsce tendencja do dywergencji.

² Ł. Jabłoński: *Dylematy konwergencji ekonomicznej w warunkach globalizacji. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Problemy globalizacji i regionalizacji*. Część 1. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2006, z. 8, s. 236-237.

³ F. Caselli, S. Tenreyro: *Is Poland the Next Spain*. NBER Working Papers 11045, 2005, s. 6-8.

⁴ Przyjęcie założenia o malejących przychodach z zaangażowanych czynników produkcji (głównie kapitału fizycznego) umożliwiło wyjaśnienie, dlaczego kraje biedne szybciej zmięrzają do ścieżki zrównoważonego wzrostu niż kraje bogate.

2. Przemiany struktur zatrudnienia w Polsce i UE-15 w latach 1996-2011

Przemiany strukturalne są ściśle związane ze zmianami struktur zatrudnienia i realokacją zasobów pracy. Wraz ze wzrostem udziału sektora usług w gospodarce maleje znaczenie sektora rolniczego oraz przemysłu, a wraz z nim zmniejsza się liczba zatrudnionych w tych sektorach osób. Przepływ zasobów pracy z sektorów o niskiej produktywności pracy (głównie rolnictwa) stanowi jedną z podstawowych determinant dynamiki przeciętnej produktywności pracy oraz tempa wzrostu gospodarczego.

Rozwój sektora usług określany mianem serwicyzacji lub tercjaryzacji przynosi określone konsekwencje, stąd zakres i dynamika zachodzących zmian powinna być dostosowana do lokalnych uwarunkowań i specyfiki danego kraju. Serwicyzacja prowadzi bowiem do zmian struktury gospodarki, wpływa na wykorzystywanie posiadanych zasobów, a szczególnie kapitału ludzkiego, podnoszenie konkurencyjności i tworzenie warunków do rozwoju gospodarki wiedzy. Serwicyzacja jednak to nie tylko korzyści, ale również ryzyko, że sektor usługowy nie zdoła w pełni zaabsorbować zasobów pracy, pojawiających się na rynku pracy w wyniku utraty miejsc zatrudnienia w sektorze wytwórczym, co prowadzi do wzrostu bezrobocia i stagnacji.

Postępująca serwicyzacja gospodarki znajduje odzwierciedlenie w zmieniającej się strukturze pracujących, stanowiącej jeden z podstawowych wskaźników poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, a także dojrzałości gospodarki rynkowej. Porównanie trójsektorowej struktury zatrudnienia w Polsce i UE-15 wskazuje na różnice w tym obszarze (tabela 1).

Tabela 1

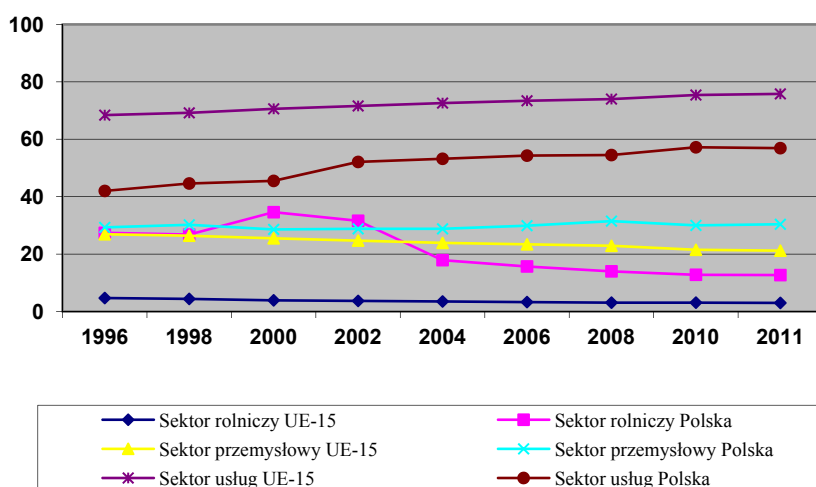
Udział zatrudnienia w trzech sektorach gospodarki w Polsce i UE-15 w latach 1996-2011 – w %

Rok	UE-15						Polska					
	I		II		III		I		II		III	
	%	zmiana*	%	zmiana*	%	zmiana*	%	zmiana*	%	zmiana*	%	zmiana*
1996	4,7	-2,9	26,9	-0,9	68,4	1,5	28,7	3,8	29,3	0,5	42,0	1,4
1998	4,4	-2,2	26,4	0,9	69,2	2,3	28,4	-0,2	30,2	-1,4	44,6	3,4
2000	4,0	-1,5	25,5	0,6	70,6	3,5	29,8	-0,5	28,6	-7,3	45,5	0,2
2002	3,8	-2,0	24,7	-1,6	71,6	1,5	19,3	-2,1	28,6	-8,3	52,1	6,6
2004	3,6	-1,7	23,9	-1,8	72,6	1,5	18,0	-1,0	28,8	3,1	53,2	2,1
2006	3,5	-1,7	23,4	-0,6	73,4	2,0	15,8	-6,3	29,9	4,9	54,3	4,9
2008	3,3	-1,0	22,9	-0,5	74,0	1,3	14,0	-1,3	31,5	3,9	54,5	3,5
2010	3,3	0,6	21,5	-2,9	75,4	1,4	12,8	-4,6	30,0	-2,1	57,2	3,0
2011	3,0	-3,2	21,2	-1,2	75,8	1,9	12,7	-0,3	30,4	2,4	56,9	0,6

* Procentowa zmiana w stosunku do poprzedniego okresu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://eurostat.ec.europa.eu/> (10.10.2012).

Sektorowa struktura zatrudnienia w Polsce na tle innych krajów UE jest niekorzystna, choć kierunek zachodzących zmian jest podobny (rys. 1). Polska wykazuje zbyt wysoki udział zatrudnienia w rolnictwie (12,7% w 2011), a tempo zmian jest zbyt powolne. W krajach UE odsetek zatrudnionych w rolnictwie nie przekracza 4%, a w większości krajów „starej 15” oscyluje wokół 2-3%, przy wytwarzanej wartości dodanej na zbliżonym poziomie (1,8% w 2008). Wprawdzie odsetek pracujących w tym sektorze w Polsce, który w 1992 roku był blisko sześciokrotnie wyższy niż w UE-15, w 2011 przekraczał średnią unijną już tylko czterokrotnie, jednak dystans dzielący Polskę od poszczególnych krajów członkowskich pozostaje znaczny np. w stosunku do Wielkiej Brytanii czy Luksemburga (blisko 13 punktów procentowych).

Rys. 1. Zatrudnienie w trzech sektorach w Polsce i UE-15 w latach 1996-2011, w %

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://eurostat.ec.europa.eu/> (10.10.2012).

Kierunek zmian zachodzących w polskim przemyśle oraz ich dynamika w analizowanym okresie były zmienne, przy czym duże znaczenie dla oceny przebiegu procesów zatrudnieniowych oraz wytwarzanej wartości dodanej, mają zmiany zachodzące wewnątrz tego sektora. Po intensywnym spadku zatrudnienia w polskim przemyśle, wynikającym głównie z procesów restrukturyzacji i prywatyzacji po 1989 roku, nastąpił wzrost zatrudnienia w tym sektorze po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, m.in. dzięki polepszeniu koniunktury gospodarczej. W latach 1996-2011 w Polsce zatrudnienie w sektorze II nieznacznie wzrosło (o 1,1 punkta procentowego), podczas gdy w UE-15 nastąpił jego spadek o blisko 6 punktów procentowych.

Zmiany obserwowane są także w budownictwie, gdzie w 1996 roku odsetek zatrudnionych w UE-15 był wyższy niż w Polsce o 1,4 punktu procentowego, natomiast w 2011 sytuacja się odwróciła – w Polsce udział zatrudnienia w tym sektorze wynosił blisko 8%, podczas gdy w UE-15 – 6,8%. Przyczyn tej sytuacji można upatrywać z jednej strony m.in. w zwiększonej dynamice zmian, obserwowanej szczególnie po przystąpieniu Polski do UE i intensyfikacji procesów inwestycyjnych, a z drugiej w konsekwencjach kryzysu gospodarczego odczuwanego w branży budowlanej w „starej 15” wyjątkowo silnie.

Niepokojącym zjawiskiem w zachodzących przekształceniach strukturalnych był głęboki regres w zatrudnieniu w przemysłach wysokiej techniki (high-tech)⁵. W 2003 roku zatrudnienie w tym obszarze w Polsce było mniejsze o ponad 50% w porównaniu z 1989. Udział pracujących w przemysłach wysokiej techniki w ogólnej liczbie pracujących w gospodarce narodowej w Polsce, który w 2010 roku wyniósł 0,8% utrzymuje się poniżej średniej unijnej kształtującej się na poziomie 1,1%. Wprawdzie dynamika zmian zachodzących w Polsce jest jedną z najwyższych w Europie, jednak pozostaje niewystarczająca, aby zniwelować lukę dzielącą Polskę w tym obszarze od krajów wysoko rozwiniętych.

W gospodarkach krajów rozwiniętych usługi odgrywają kluczową rolę, są największym źródłem przyrostu miejsc pracy, a ich rosnący udział w wytwarzanym PKB stanowi potwierdzenie zasadniczych zmian strukturalnych zachodzących w wielu krajach. W UE usługi stanowią ponad 70% PKB, przy zbliżonym poziomie zatrudnienia (75,8% dla UE-15 w 2011r.). W Belgii, Danii, Francji, Luksemburgu odsetek ten przekracza 76%, a w Holandii i Wielkiej Brytanii ponad 82%⁶.

Wzrost zatrudnienia w III sektorze wynika z postępującej terciaryzacji również polskiej gospodarki, choć odsetek zatrudnionych w sektorze usługowym pozostaje jednym z najniższych w UE. W 2002 roku przekroczona została w Polsce granica udziału usług w wysokości 50% w zatrudnieniu, przyjmowana umownie za kryterium zaliczania do krajów o usługowej strukturze gospodarki, w 2011 roku wartość ta wynosiła 56,9%. Niższe wskaźniki odnotowano tylko w Bułgarii i Rumunii. Jednak w porównaniu z 1992 rokiem nastąpił wzrost udziału zatrudnienia w tym sektorze o ponad 36%, co oznaczało zwiększenie liczby pracujących o ponad 2,3mln osób.

⁵ Zgodnie z przyjętym przez OECD kryterium do grupy przemysłów wysokiej techniki według PKD 2007 zaliczane są:

- produkcja podstawowych substancji farmaceutycznych oraz leków i pozostałych wyrobów farmaceutycznych,
- produkcja komputerów, wyrobów elektronicznych i optycznych,
- produkcja statków powietrznych, statków kosmicznych i podobnych maszyn.

⁶ <http://eurostat.ec.europa.eu/>

W analizowanym okresie tempo wzrostu zatrudnienia w sektorze usług w Polsce była wyższa niż w UE-15, co potwierdza tezę o konwergencji w tym obszarze. Podczas gdy w 1996 roku różnica w poziomie zatrudnienia w sektorze III pomiędzy Polską a UE-15 wynosiła ponad 25 punktów procentowych, w 2011 zmniejszyła się do 18 punktów procentowych.

Tabela 2

Udział zatrudnienia w sektorze usług w Polsce i UE-15 w latach 1996-2010, w %

Rok	UE-15						Polska					
	G-I****		J-K***		L-P**		G-I****		J-K***		L-P**	
	%	zmiana*	%	zmiana*	%	zmiana*	%	zmiana*	%	zmiana*	%	zmiana*
1996	25,3	0,8	13,3	3,1	29,8	1,4	19,5	0,1	5,7	6,1	20,1	1,3
1998	25,4	1,9	14,2	5,3	29,6	1,3	20,6	4,4	6,8	10,6	20,0	0,2
2000	25,5	2,5	15,2	5,8	29,6	1,8	21,5	-1,7	7,9	1,9	20,8	-0,5
2002	25,6	0,7	15,7	1,8	30,0	1,9	22,0	-2,3	7,2	2,2	22,8	2,0
2004	25,8	1,1	16,0	2,2	30,5	1,4	22,2	1,6	7,8	9,6	23,3	-0,9
2006	25,6	1,2	16,7	4,0	30,7	1,8	22,5	4,5	8,0	4,4	24,0	5,6
2008	25,7	1,0	17,3	2,2	30,6	1,2	23,3	4,6	8,6	2,5	22,7	3,0
2010	25,5	-0,7	17,4	0,9	32,1	1,2	23,7	2,0	9,6	4,3	24,0	3,6

* Procentowa zmiana w stosunku do poprzedniego okresu.

** Administracja publiczna i obrona narodowa, edukacja, ochrona zdrowia i opieka społeczna, działalność usługowa komunalna.

*** Pośrednictwo finansowe, obsługa nieruchomości.

**** Handel hurtowy i detaliczny, hotele i restauracje, transport, gospodarka magazynowa i łączność.

Źródło: Ibid.

Ze względu na wyczerpywanie się formuły podziału gospodarki na trzy sektory, coraz większe znaczenie odgrywają zmiany wewnątrzsektorowe. W sektorze usług najmniejszy dystans dzieli Polskę od UE-15 w odniesieniu do usług związanych z działalnością handlową, transportem oraz hotelami i restauracjami – w 2010 różnica wynosiła zaledwie 1,8 punktu procentowego, podczas gdy czternaście lat wcześniej – 5,8. W niewielkim stopniu, mimo rosnącego udziału usług z zakresu administracji publicznej, zmniejszył się dystans dzielący Polskę od UE-15 w tym obszarze. W 2010 roku udział zatrudnienia w Polsce w sekcjach L-P wynosił 24%, natomiast w UE-15 – 32,1% (tabela 2).

Mimo relatywnie wysokiej dynamiki zmian w obszarze usług związanych z obsługą nieruchomości i pośrednictwem finansowym oraz kierunku zmian zgodnego z UE-15, dystans dzielący Polskę od UE-15 zwiększył się o 0,2 punktu procentowego. Jest to niepokojące tym bardziej, że do tej kategorii zaliczane

są wiedzochłonne usługi biznesowe (KIBS)⁷, których rozwój przyczynia się do unowocześniania struktury gospodarki. Jednym z obszarów regresu w Polsce jest działalność badawczo-rozwojowa, w którym w odróżnieniu od UE-15 następował spadek zatrudnienia. Prawdopodobnie było to wynikiem procesów restrukturyzacji, niedofinansowaniem sfery B+R oraz ograniczonym napływem BIZ w tym obszarze, szczególnie w pierwszej dekadzie okresu transformacji⁸. Pamiętając, że działalność badawczo-rozwojowa uznawana jest za jeden z kluczowych czynników wpływających na wzrost i rozwój gospodarki, a szczególnie jej innowacyjność, ich rozwój powinien stanowić priorytet realizowanej polityki.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonej analizy można sformułować wniosek, że proces konwergencji zatrudnienia w ujęciu trójsektorowym postępuje, choć struktura gospodarcza Polski w porównaniu z innymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej, a szczególnie UE-15 jest przestarzała.

Wzrost znaczenia sektora usługowego w polskiej gospodarce należy ocenić pozytywnie, gdyż świadczy o przybliżaniu struktury gospodarczej Polski do krajów rozwiniętych, choć dystans rozwojowy w tym obszarze jest nadal dość znaczny. Przyjmując dotychczasowe tempo zachodzących zmian oraz tezę o konwergencji należy uznać za najbardziej prawdopodobne, że udział sektora III w Polsce w 2025 roku ukształtuje się w przedziale 70-78%, wobec 73% w UE-15 w 2008 roku⁹. Należy przy tym podkreślić, że kierunek i dynamika zmian zachodzących wewnątrz poszczególnych sektorów jest niewystarczająca, szczególnie w odniesieniu do sektorów nowoczesnych, tzw. high-tech. Wskazana jest intensyfikacja działań mających na celu ich rozwój, a w niektórych przypadkach zahamowanie tendencji spadkowych.

⁷ Zgodnie z klasyfikacją PKD 2007 do KIBS zalicza się usługi z sekcji J (Informatyka i komunikacja), z sekcji M (działalność profesjonalna, naukowa i techniczna) m.in. działalność prawnicza, rachunkowo-księgową i doradztwo podatkowe, doradztwo związane z zarządzaniem, działalność w zakresie architektury i inżynierii, badania naukowe i prace rozwojowe, reklama, badanie rynku i opinii publicznej, z sekcji N (działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca): działalność związana z zatrudnieniem.

⁸ Pewne nieścisłości mogą również wynikać ze zmian w sposobach klasyfikacji poszczególnych jednostek.

⁹ A. Karpiński: *Przyszłość rynku pracy w Polsce*. Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, PAN Warszawa 2006, s. 89.

CONVERGENCE OR DIVERGENCE OF EMPLOYMENT STRUCTURES IN POLAND AND THE UE-15?

Summary

Shifts in the trisectoral structure of economy are directly connected with the development level of a given country, which is in turn accompanied by changes in the labour market: jobs disappear in some sectors and are established in others. The growth of employment in the service sector is accompanied by a systematic drop in the number of persons working in industry and agriculture, which is defined as an economy servication process. The direction of changes in polish economy corresponds to the changes in the EU-15, which confirms the convergence of employment structures, and what was the purpose of this article. However, it should be stressed that the direction and dynamics of changes taking place within each sector is insufficient, especially with regard to the high-tech sectors.